

Jacobus van Gruitrode voor Koninklijke Bibliotheek

Vlaams manuscript komt terug naar huis

Van onze verslaggever

BRUSSEL — Dit is het verhaal van een bijzonder geval van „gezinshereniging”. De hoofdrol erin wordt gespeeld door een Vlaams met de hand geschreven boek (ongeveer 500 jaar oud), dat eeuwen op de dool was en nu in Brussel zijn „broertje” terugvond. Medespelers zijn: Edgar (92), Jan (71) en Jacobus (588, jawel: vijfhonderd achtentachtig jaar). Maar vooral een onbekende miniatuurschilder van omstreeks het jaar 1500, want hij is de echte vader van de twee handschriften die elkaar hebben teruggevonden. Voor wie een boeiend verhaal per se wil verzakelijken: er is een nieuw manuscript van een werk van Jacobus van Gruitrode opgedoken.

Maar laat ons boeiend houden wat boeiend is. Wie in stoffige bibliotheken oude heren in folianten ziet snuffelen, heeft er geen idee van welk spannend detectie-leven zij leiden.

Pasen 1987. Een Vlaamse technisch leraar ligt lui te zijn aan de Costa Blanca. Bij ieder van zijn vakanties hoort steevast een bezoeker aan Edgar (92), ook een Vlaming. Edgar wordt een dagje ouder (sic) en zit met een probleem: wat zal er na zijn dood gebeuren met een oud Nederlandstalig handschrift dat hem overal heeft vergezeld en waarvan hij de betekenis en waarde alleen kan vermoeden? Hij mag niet aannemen dat zijn verspaanst nazaten er het gepaste respect zullen voor betonen.

Bij een glas en een babbelen op zijn terras geeft Edgar de leraar fotokopies mee van de omslag en van de eerste bladzijde. Kan de leraar, als hij weer thuis is, eens informeren of die iemand iets zeggen?

Via via belanden de kopies bij ondergetekende, want journalisten weten altijd met alles raad nietwaar... Hij — aan de universiteit ooit nog met de neus op oude teksten gedrukt — leest met moeite: „Hier beghint vander mynliker toecoemst ons liefs heren Jhesu. Opten iersten sondach inden Aduent. Mit ewigher mynnen hebstu my O almechtige god

gemynt...” Niet bepaald de stijl die men van persbureaus gewoon is, en van religieuze minne viel de laatste tijd ook niet veel meer te horen.

De tekst begint met een fraai uitgewerkte letter. Er zitten bloemetjes links, boven en onder. De kopie van de omslag laat een armeterige Kristus zien, tot aan zijn middel staande in een soort van bad. Is dat allemaal echt of is het bedrog?

Gróóót?

Juni 1987. De kopies zijn bij een prof beland. Of die zijn gedacht kan zeggen? Maar eerst neemt iedereen vakantie.

September. Allemaal terug. De prof vindt de kopies „belangwekkend genoeg” om naar „een echte kenner” door te verwijzen. Dat is Jan (71). Jan is Jan Deschamps, gepensioneerd, maar als handschriftkundige nog volop in de weer voor de Koninklijke Bibliotheek in Brussel. Aan de telefoon is hij meteen entoesiast: „Een Nederlands getijdenboek dat in Spanje is gemaakt?! Dat zou geweldig zijn. Dat ken ik nog niet. Stuur die kopies maar op.” (Men hoort aan dit citaat dat aan deze kant van de telefoonlijn een en ander werd gesuggereerd. Te goeder trouw overigens. De mogelijkheid van een gróóte ontdekking wakkerde het entoesiasme aan. Nadien zou het „gewoon” om een ontdekking blij-

ken te gaan, niet gróóót met drie o's, maar inderdaad belangwekkend genoeg.)

En toen hielp het geluk op een manier zoals iedere speurder dat nodig heeft. Jan bleek een voltreffer. Toen de kopies een halve week bij hem waren en we hem opbelden om te horen wat hij had vastgesteld, zei hij: „Dat is een werk van Jacobus van Gruitrode”. Zo maar. En daarmee stapte Jacobus (588 jaar) in ons verhaal.

Was Jan een specialist in het vinden van naalden in hooibergen? Nee, niet speciaal. Zoals gezegd: we hadden geluk. Jan Deschamps had in de voorgaande maanden verscheidene werken opgespit van... Jacobus, en was daardoor zoveel als de ontdekker van Van Gruitrode geworden. Hij had hem meteen herkend.

Maar een kopie was maar een kopie en liet geen definitieve uitspraken toe. Hoeveel pagina's telde het Spaanse handschrift eigenlijk? Dat wilde Jan wel eens weten. En kon hij het niet eens in het echt zien?

Het was toen half september. Edgar kwam nog wel eens naar Vlaanderen. Misschien in oktober-november. Hij kon dan het handschrift meebrengen.

Maar Edgar liet het afweten. Oude mensen nietwaar, de winter staat voor de deur. Vraag toen: bevindt zich in dit land een persoon die naar Spanje reist en terugkomt en aan wie Edgar zijn handschrift wil toevertrouwen? Want zo'n oud stuk bezorg je niet even langs de post, en het moet hier bekeken worden, want Jan Deschamps kan niet de hele Koninklijke Bibliotheek als vergelijkingsmateriaal naar Spanje slepen.

De leraar bracht opnieuw een oplossing. Hij was gelukkig alweer aan vakantie toe. En op 13 januari van dit jaar kon men dan in de woning van de leraar, er-

gens in het Vlaamse land, volgen de konfrontatie meemaken.

Tupperware

Verzamelde personen: Jan Deschamps, ondergetekende, zijn kollega-fotograaf, de bruin gebrande leraar en diens bruin gebrande vrouw. Op de tafel tussen hen een klein pakje in blauw papier (kleiner dan verwacht: tegenwoordig roept een vrome tekst alleen nog grote kerkboeken voor de geest). Uit het blauwe papier komt een Tupperware-doos. „Niet zo dom als het lijkt, om zo iets op die manier te beschermen”, zegt kenner Jan. En uit de doos komt de schat.

Weten u en ik nog hoe een boek gepast behandeld wordt? Nauwelijks. Jan Deschamps wel. Hij streefde de leren omslagband. „Een stempelband”, zei hij, en de opgestempelde afbeelding bekijkend: „Misschien wel in Den Bosch gemaakt”. Hij sloeg het boek op — want het was een echt boek van 436 bladzijden, waarvan hij door de ene kopie voordien geen weet had gehad. We keken stil toe en luisterden.

Vooran zat een los, gevouwen kaartje waarop „Livres d'heures, psautiers, poèmes courtois... Mme Henry Micheau, 21 Rue Miromnil, 8e” stond. Het visitekaartje van een handelaarster in oude boeken. „Blijkbaar in Parijs gekocht”, zei Deschamps. „Ja, dat klopt”, zei de leraar, „dat heeft Edgar me verteld”. „Niet in Spanje gemaakt dus”, redeneerde Jan verder. Daar ging onze gróóte ontdekking. Hij sloeg een blad om. „Ha, maar dat is mooi: een complete miniatuur.” Links zagen we een bladvullende kleurige tekening van een zegenende Kristus. En rechts — in dezelfde stijl verlicht — de eerste, kleurige bladzij, waarvan we een zwart-wit kopie hadden gezien.

Deschamps las luidop de eerste zinnen: „Hier beghint vander mynliker toecoemst ons liefs heren...”. „Het zijn de Meditaties van Jacobus van Gruitrode”, stelde hij vast. „In onze Koninklijke Bibliotheek hebben we er een ander exemplaar van, dat hier erg op lijkt. Maar daar zit geen miniatuur in. En kijk eens, hier zitten nog klavieren aan”. Hij wees ons de kleine, verschillend gekleurde bolletjes van perkament die hier en daar op de snee van een blad zaten, ter aanduiding van bijzondere gedeelten van het boek. Finaal oordeel van de deskundige: het is Jacobus van Gruitrode, 14e eeuw, 1422-1423, in Brussel.

„Hier beghint vander mynliker toecoemst ons liefs heren...”: geschiedschrijving is puzzelwerk, ieder puzzelstukje helpt... (foto Firmin De Maître)

gevonden. Jan Deschamps kent daarnaast 9 Nederlandstalige bewerkingen of vertalingen van die Latijnse werken. De titels daarvan luiden bij voorbeeld „Devote samenspraak van Jezus en de zondaar”, „Een boekje van de minne Gods”, „Troostelijke spraak van de allerzuiverste moeder Gods tot de zondaar” en „Rozengard van Jezus en Maria”. Het negende werk heet „Meditaties”. Het bevat vrome overpeinzingen bij de 35 feestdagen van het kerkelijke jaar. Het is niet uitgesloten dat dit laatste werk geen Latijnse voorganger heeft, maar als enige door Jacobus direct in het Nederlands werd geschreven.

Tot zover Jacobus. Ook Edgar mag nu voorgesteld worden:

Edgar Ernalsteen. Een Vlaming in de Wereld. Geboren in 1895 in Ophoven. Toch niet in Ophoven? Maar dat ligt op een paar kilometer van Gruitrode! Edgar bleek een stuk van de wereld te hebben afgelopen met het werk van een oude streekgenoot onder de arm! Studeerde handelwetenschap aan de Gentse Hogeschool. In de Eerste Wereldoorlog activist. Huisleraar in Zwitserland. Sekretaris van een goeie familie in Argentinië. Van 1920 tot 1923 in Brussel.

Aan de telefoon: „Ja, toen heb ik dat handschrift gekocht. Het lag in de etalage van een klein winkeltje. Die Madame Micheau maakte ook zelf miniaturen.” De zin voor avontuur bracht Edgar daarna naar Bolivia, waar hij als landbouwondernemer nog met de slavernij gekonfronteerd werd. Van de landbouw naar de bouw. Dan hotelhouder. Financiële tegenslag bracht hem — en zijn handschrift — na bijna 40 jaar Bolivia naar Spanje, waar hij nu al 16 jaar woont. In Bolivia had hij over de flora en fauna geschreven en volksverhalen verzameld. Hij kopieerde Vlaamse primitieven en maakt nu nog fijnzinnige potloodtekeningen.

„Vader”

Terwijl we deze informatie over Jacobus en Edgar verzamelden, had Jan de tijd om het handschrift in zijn Koninklijke Bibliotheek rustig te bestuderen. Op 25 januari zochten we hem op. Hij had toen vastgesteld: dat de beginletter van „ons” handschrift in dezelfde stijl verlicht is als de beginletter van het exemplaar der „Meditaties” dat zich onder nummer IV220 in zijn bibliotheek bevindt. Wat betekent dat dezelfde (onbekende) miniaturist ongeveer 500 handschriften heeft gemaakt.

bogen gestaan over beide handschriften. Hij is het bindteken tussen de twee, de gemeenschappelijke „vader”. Want of ook de tekst van beide is overgeschreven door één kopiist, moet nog nagegaan worden; en wat Jacobus aangaat: die is wegens de gemeenschappelijke inhoud wel een soort van vader, maar die inhoud werd toentertijd wel meer overgeschreven.

In de dagen dat de leraar naar Spanje reed, had Jan Deschamps een handschrift dat zich in Leningrad bevindt, geïdentificeerd als eveneens een exemplaar van de „Meditaties”. We kunnen nu optellen. Eén: het „broertje” of handschrift IV220 in Brussel, twee: een handschrift in Tilburg, verder: nog twee eveneens in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel (IV359 en IV442), en ten slotte: een in Leningrad. Maakt vijf bewaarde handschriften van de „Meditaties” van Jacobus van Gruitrode. „Ons” manuscript wordt nummer zes.

Van 1500 naar 1988 kijkend, ziet wat hier geschreven staat, er zo uit: een monnik (wie?) verlicht (in welk klooster?) twee manuscripten. Ze vinden hun weg naar vrome zielen en geraken dan in de maalstroom van de geschiedschrijving van de

het boek. Maar onderdeel van de deskundige: het is Jacobus, het zijn zijn Meditations.

Onzalig

Dan is het nu helemaal verantwoord om Jacobus nader voor te stellen:

Geboren in Gruitrode (nu Meeuwen-Gruitrode, opgenomen in Kinrooi, bij Maaseik) tussen 1400 en 1410. Kartuizermonnik, prior van het klooster „Alle Apostelen“ bij Luik. Niet bepaald een oorspronkelijke geest, maar een ijverig samensteller van vrome boeken in het Latijn („waarvan een modern mens na een half uur tureluurs wordt“, zegt Jan). Daarvoor putte hij uit Ambrosius, Anselmus, Augustinus, om alleen de eersten van het alfabet te noemen. Een nederig man toch, die zijn naam niet op zijn boeken zette, maar er zich telkens weer in omschreef als „een onzalige zondaar die alleen naar de naam en het habijt een kartuizer is, maar in waarheid een arm, onnuttig mens“. (Zodat Deschamps hem toch herkent.)

Ene Trithemius schreef Jacobus in 1494 niet minder dan 28 zulke Latijnse werken toe, waarvan een paar nog niet zijn terug-

gegeven familie in Argentinië. Van 1930 tot 1933 in Parijs.

de (onbekende) miniaturist ongeveer 500 jaar geleden heeft ge-

Edgar Eernalsteen, die het handschrift in 1930 in een Parijs winkeltje kocht. (foto J. Van Paesschen)

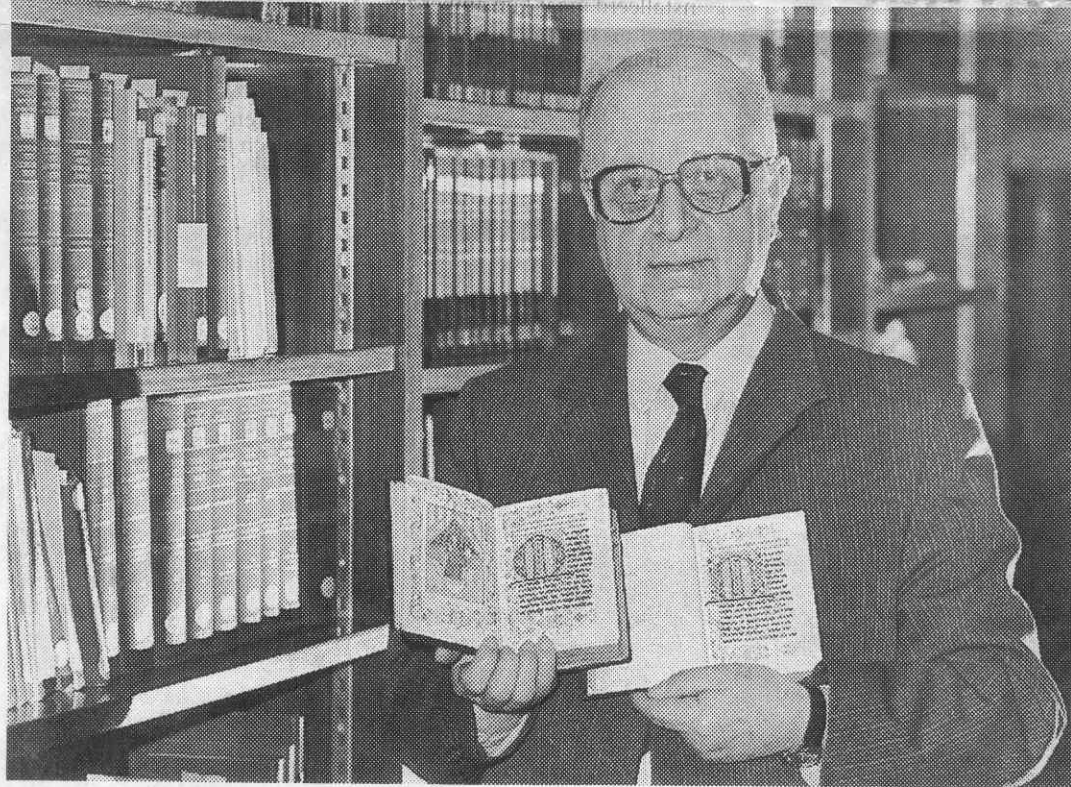
geschiedenis: (opheffing van de kloosters...). Een ervan laat in 1930 zijn gezicht zien in Parijs (bij Madame Micheau), reist met een Vlaamse avonturier naar Latijns-Amerika, belandt ten slotte in Spanje. Door een samenloop van gelukkige omstandigheden liggen ze anno 1988 opnieuw naast elkaar, in de handen van Jan Deschamps. De Koninklijke Bibliotheek neemt de vondeling op. Een soort van Vlaamse „gezinshereniging“ dus.

Een leuk verhaal toch?

Ook een belangrijke ontdekking? Wat heet „belangrijk“? Het zijn de rollen van de Dode Zee niet, of de chip niet. Maar ook het zesde exemplaar van het negende Nederlandstalige werk van Jacobus heeft zijn belang. Geschiedenis wordt geschreven zoals een puzzel wordt samengesteld. Ieder puzzelstukje helpt: een nieuwe miniatuur, verschillen in de schrijfwijze waaruit de taalkundigen besluiten kunnen trekken, inlassingen van nieuwe tekstgedeelten...

Overigens: wat moest dat handschrift in Spanje?

Hein DE BELDER

Jan Deschamps, met de twee handschriften van Jacobus van Gruitrode: de Spaanse vondeling links.
(foto Firmin De Maître)